«Cardona tiene una población de 922 vecinos y 4.672 habitantes […]. Tiene tres ó cuatro grandes fábricas de hilados de algodón, unos 600 telares de algodón y lino, fabricación de lienzos ordinarios, tiendas de todos los objetos indispensables á las necesidades de la vida, cafés, posadas, casinos, etc»

G. CORNET I MAS, Guía del viajero en Manresa y Cardona, any 1860

«La única ventaja que reporta de sus fábricas esta villa es el proporcionar trabajo á muchos jornaleros y mugeres, pués los trabajos del campo no podrían ocupar una considerable parte de sus habitantes dedicados á la fabricación»

AJUNTAMENT DE CARDONA, Memoria sobre los consums, any 1876

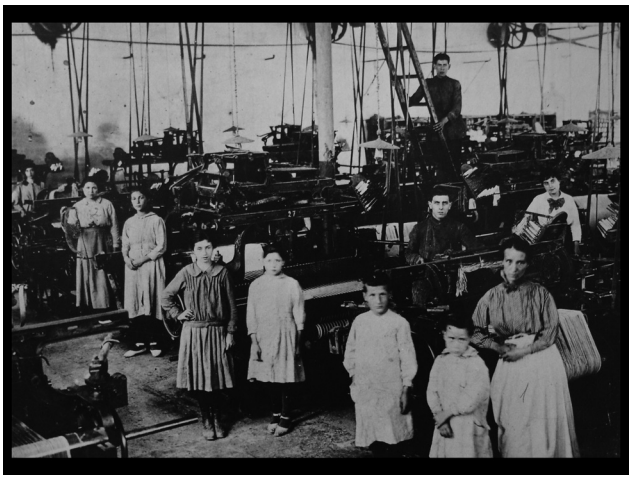

Fotografia d'època del riu Cardener amb l'inacabat Pont Nou o del Diable a primer terme, i al seu costat les naus industrials bastides sobre el vell molí de la Costa amb les xemeneies fumejant dels seus vapors, vers el 1890 (Unión Postal Universal, Arxiu Històric de Cardona)

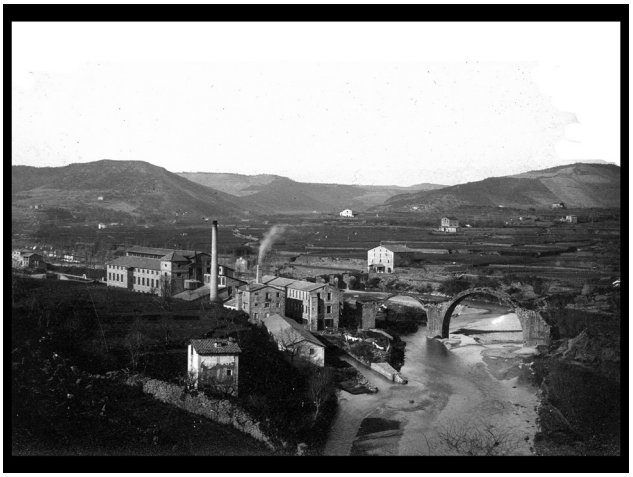

Interior de les naus amb les màquines i les dones que les feien funcionar (Arxiu Històric de Cardona, Fons Planas, núm. 676).

A les acaballes del segle XVIII, Cardona havia d'experimentar importants canvis en les seves estructures econòmiques i demogràfiques. Les activitats tradicionals fonamentades en la mil·lenària arrencada de la sal, les explotacions agropecuàries i forestals dels masos del seu terme, i les manufactures de les fibres animals (llana i seda) i vegetals (cànem i lli) havien de cedir pas al cotó i a la progressiva mecanització de la seva producció en allò que havia de ser la primera industrialització de Cardona.

En els seus inicis, el protagonisme va recaure en els establiments de les famílies Casades, Garriga, Sansalvador, Vidal i, en especial, els Flotats, titulars d'una fàbrica d'Indianes en el carrer de Sant Miquel, més coneguda com la Fàbrica Gran. La seva importància rau en la incorporació, feta l'any 1786, de màquines d'origen anglès que són el preludi del dinamisme adquirit dècades després a l'àrea del Cardener i del Berguedà per les filatures de cotó.

D'aquesta manera, en el decurs de la primera meitat del segle XIX, Cardona havia de passar dels 2.515 habitants de 1787 fins als 4.460 de 1857, això és, quasi duplicar la seva població. Aleshores, a la dècada de 1850, a la vila hi havia 43 establiments amb 675 telers manuals on treballaven 1.002 operaris, que representaven un terç de la població activa. Xifres aquestes que manifesten la importància assolida per les filatures de cotó i el seu tissatge manual a la vila. Aquest creixement demogràfic es fonamentà en els corrents immigratoris interns que es nodrien de les famílies pageses establertes en els termes circumveïns que cercaven aquí una nova oportunitat. Aquest és el cas del jove Joan Arnau i Montanyà (Montmajor, 1830), que a l'entorn de 1855 arribava a Cardona amb 25 anys d'edat. Fill d'una de les cases del terme veí de Montmajor, s'establí a la vila com a bracer i jornaler, condició que va mantenir tota la seva vida. A l'entorn del 1859, es casava amb Maria Soler i Clotet (Cardona, 1830), amb la qual va ser pare de tres fills i cinc filles, Esteve (Cardona, 1860), Teresa (ídem, 1861), Pasqual (ídem, 1866), Maria (ídem, 1866), Àngela (ídem, 1869), Ramon (1870) i Dolors (ídem, 1875). La llar de la família Arnau-Soler es trobava en un pis de lloguer situat en el número 7 del carrer Nou.

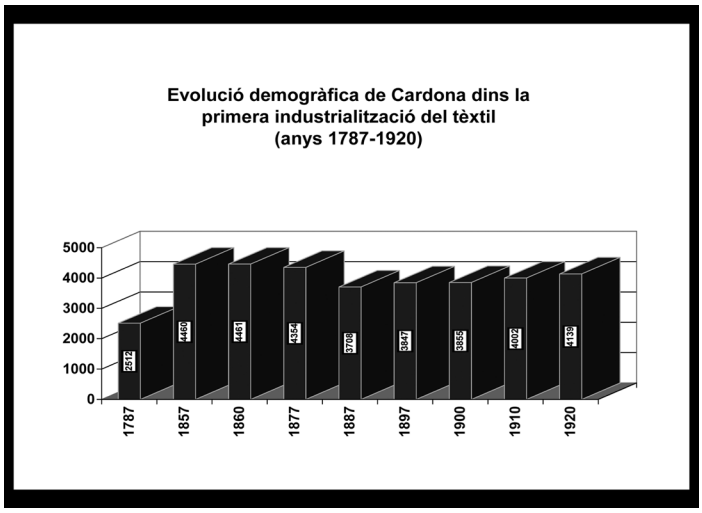

Gràfica amb l'evolució demogràfica de 1787-1920

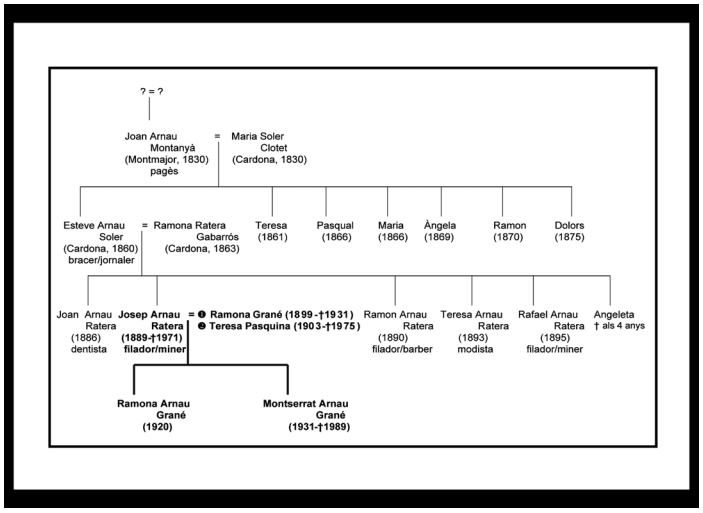

Genealogia de la família Arnau (1850-2007)

Pels volts de 1885, el seu fill primogènit Esteve es casava amb Ramona Ratera i Gabarrós (Cardona, 1863). El novell matrimoni s'establí aleshores en un pis de lloguer del número 8 del carrer de Graells, per traslladar-se amb el pas dels anys fins a un altre del carrer de la Fira. Mentrestant, l'Esteve i la Munda van ser pares de tres fills i una filla de nom Josep (Cardona, 1889), Ramon (ídem, 1890), Teresa (ídem, 1893), Rafael (ídem, 1895) i l'Angeleta, morta amb només quatre anys.
Pares i fills van viure la Cardona del darrer terç del segle XIX, fonamentada en la producció de filatures i teixits de cotó, complementada amb l'agricultura, l'arrencada de la sal i el comerç com a activitats principals de la vila.

La màxima expressió d'aquesta nova realitat eren les fàbriques. L'evolució tècnica havia de condemnar a l'ostracisme la filatura i el tissatge manual del cotó, amb el consegüent desplaçament de l'espai de treball des dels petits obradors de la vila fins als nous espais fabrils. En un primer moment, la vila va acollir alguna d'aquestes primeres fàbriques com ara La Veleria, bastida l'any 1863 per Josep Guitart a la plaça del Vall. O la nau bastida l'any 1869 per la família Subirà sobre les runes de l'antic convent franciscà de Sant Dídac.

Plànols de l'obra de La Veleria, any 1863, i marca de Bonifaci Felip, any 1877 (Arxiu Històric de Cardona). L'any 1877, la família Felip de Barcelona tenia aquí 17 telers a mà per a la fabricació de mocadors semis de llana i cotó, o només de cotó, segons les comandes, amb una producció anual de 48.000 unitats. Després, va ser ocupada per Pau Rossell i fills amb una seixantena d'operaris.

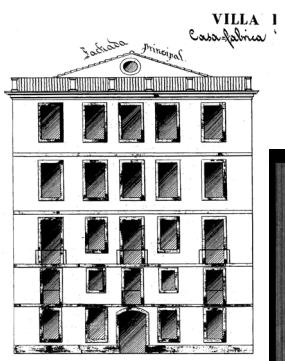

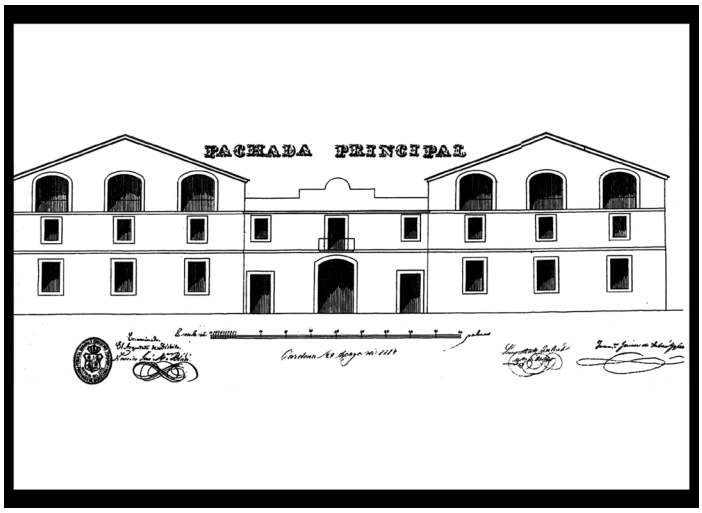

Plànols de l'obra de la fàbrica d'El Convent, any 1867 (Arxiu Històric de Cardona). Construïda per la família Subirà, barons d'Abella de la Conca (Pallars Jussà), el seu funcionament va correspondre durant dècades a la família Viladomat. Després, va tenir continuïtat amb els Pedro Baulina i fills, amb una producció manual de 700 peces de cotó a l'any de 120 metres cadascuna, que donava treball a una setantena d'operaris.

Tanmateix, la progressiva implantació del teler mecànic mogut per l'energia hidràulica dels rius o el carbó mitjançant la màquina de vapor donava un nou valor als vells molins i adoberies bastits vora la llera del Cardener. Les concessions d'antic que els seus titulars gaudien sobre les aigües del riu possibilitaven el seu aprofitament per part dels nous industrials del cotó que cercaven la força de l'aigua per moure les seves màquines. Així, entre 1816 i 1825, els vells molins de la Costa i el Paperer ja eren objecte de les primeres transformacions per encabir sengles fàbriques. En les dècades següents, aquestes fàbriques havien d'esdevenir el nou escenari de treball de Cardona i els seus habitants, en especial de les dones, al voltant de les quals giravoltava la seva vida quotidiana amb jornades de treball de 12 hores diàries.

La fàbrica de L'Areny (ATV, Arxiu Històric de Cardona). La transformació del vell molí de l'Areny (segles X-XIX) en fàbrica de filats, tints i teixits arrenca vers el 1850 sota la persona d'Onofre Soler. Fou, però, amb la persona de Joan Arañó i els seus socis que es produí la seva conversió definitiva. L'any 1877, Arañó & Cia. declarava 7 màquines Selfuchings amb 2.884 fusos, 12 cardes, 73 telers mecànics moguts per 50 CV de força hidràulica i a vapor, segons temporada, amb una vuitantena de treballadors que produïen 12.500 peces anuals que suposaven 63.000 quilograms de cotó. ▸

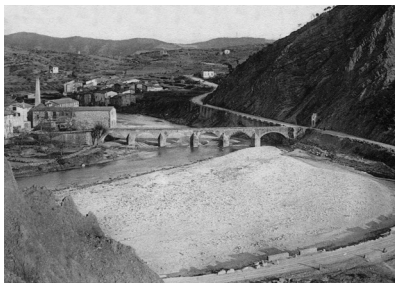

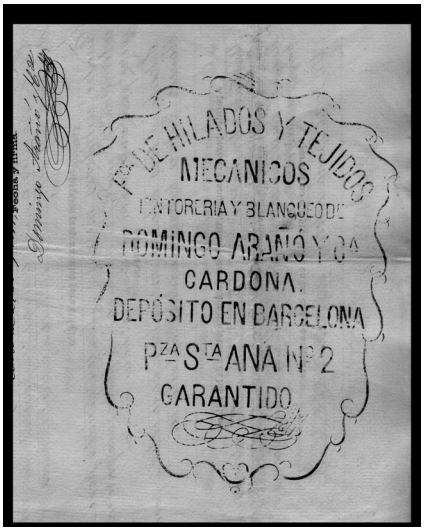

Marca de Domingo Arañó i Companyia, any 1877 (Arxiu Històric de Cardona)

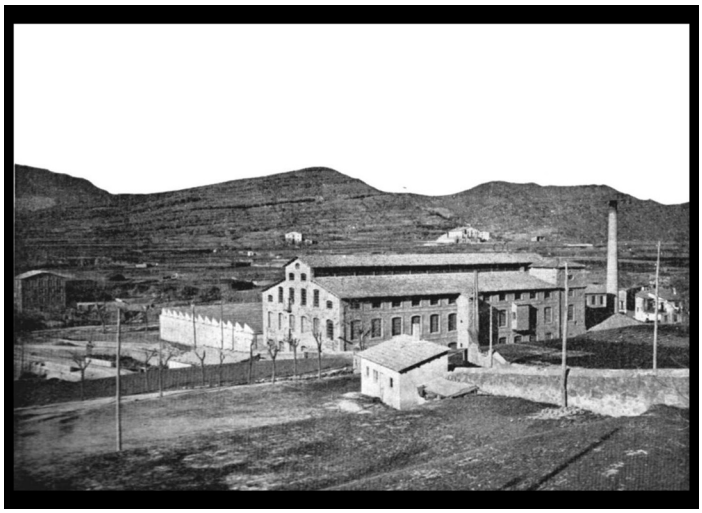

La fàbrica de La Costa (Fototípia Thomas, Barcelona, Edició Vídua de Mateos, Arxiu Històric de Cardona). La transformació del vell molí de les Hortes o de la Costa (segles X- XIX) en fàbrica de filats i teixits arrenca vers el 1816 amb l'arrendament fet pels seus amos, la família Puig-Olzina, a Magí Casals Flotats. Va ser, però, amb la persona de Ramon Puig i Molins que s'esdevingué la seva transformació definitiva amb la construcció, l'any 1869, d'una gran nau. Sis anys després, el 1876, Puig i Molins venia a Ramon Compte i al seu sogre Josep Viladomat la propietat dels molins i fàbrica. Només un any després, entre 1877 i 1878, s'iniciava la construcció de la nova nau de La Costa, la qual va funcionar com a fàbrica de filats i teixits de cotó fins al seu tancament el 1932.

La torre de l'Arenal (Editorial Fotográfica i Zerkowich, Arxiu Històric de Cardona). Antiga adoberia de pells (segles XIV- XIX), transformada per Ramon Puig i Molins en estació de blanqueig i tint de la seva fàbrica de La Costa. Activitat que va tenir continuïtat després amb la societat Compte i Viladomat.

La fàbrica de La Plantada (Arxiu Històric de Cardona, Fons Planas, núm. 89). Construïda en els terrenys de la casa i mas homònim (una plantació del segle XVI vora el Cardener propietat del duc de Cardona), és l'única de les tres grans fàbriques de Cardona que no es correspon amb un antic molí. La seva obra fou impulsada per Francesc Gallifa i els seus socis de Manresa. L'any 1883, la societat Gallifa, Vila i Companyia ja tenia aquí una setantena de telers mecànics moguts per la força hidràulica i el vapor, segons temporada. De llavors ençà i fins al seu tancament, l'any 1977, La Plantada va funcionar conjuntament amb la resta de fàbriques de la família Gallifa distribuïdes entre Sant Joan de Vilatorrada i Manresa.

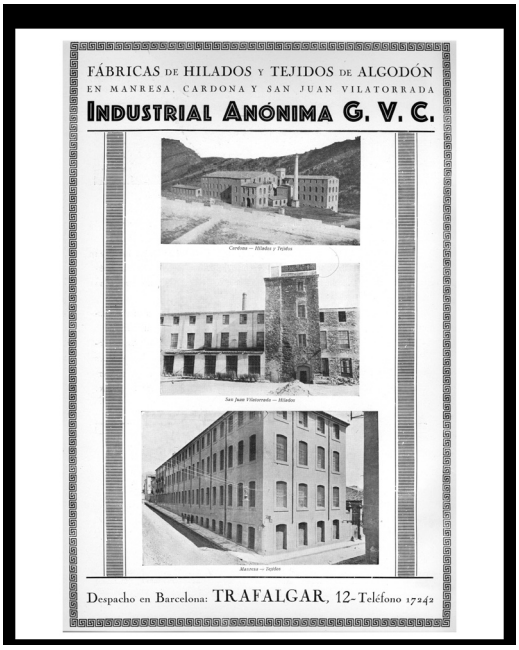

Anunci de la societat Gallifa, Vila i Companyia amb les seves fàbriques (Manresa y su comarca, 1929)

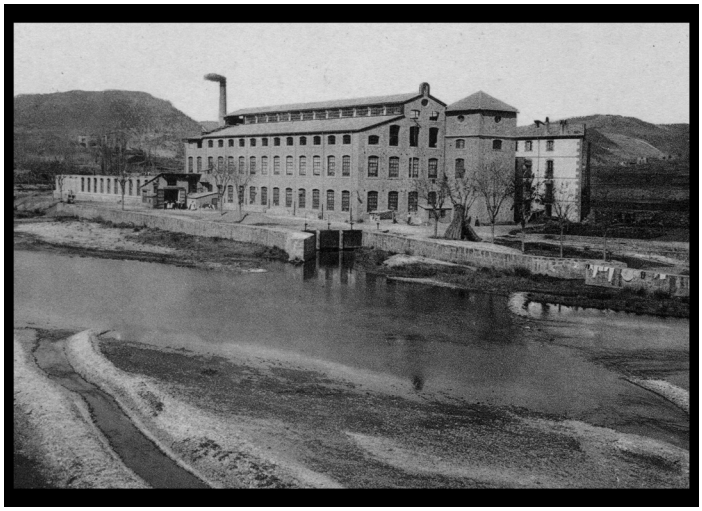

La fàbrica d'El Paperer (Fototípia Thomas 9113, Barcelona, Edició Vídua de Mateos, i Fototípia Thomas-9103, Barcelona, Edició R. López, Arxiu Històric de Cardona). La transformació del vell molí de Bellestar o d'en Calvet (segles X- XIX) en fàbrica de filats i teixits arrenca vers el 1815 amb l'arrendament fet pels seus amos, l'Hospital de Cardona i la Comunitat de Preveres de la parroquial de Sant Miquel de Cardona, a Josep Martí i Estela, de Barcelona. Ambdues institucions religioses havien esdevingut titulars dels molins des del 1753 i havien millorat les seves instal·lacions amb un molí paperer que va funcionar fins al desembre de 1885.
Aleshores, la propietat dels molins havia estat desamortitzada per l'Estat i subhastada a favor de la societat Compte i Viladomat. L'any 1889, la nova fàbrica ja era tota una realitat sota el nom de l'antic molí paperer.

La fàbrica de Cal Farot (Arxiu Històric de Cardona). Aquesta va ser la darrera gran fàbrica construïda a Cardona. Tanmateix, es va bastir a la vila, atès que des del 1909 ja s'havia electrificat i la força de l'aigua ja no era necessària. Bastida l'any 1911 sobre uns terrenys d'Esteve Mascaró, àlies Farot, la nau va funcionar amb els telers de Salvador Abril amb una quarantena d'operaris. ►

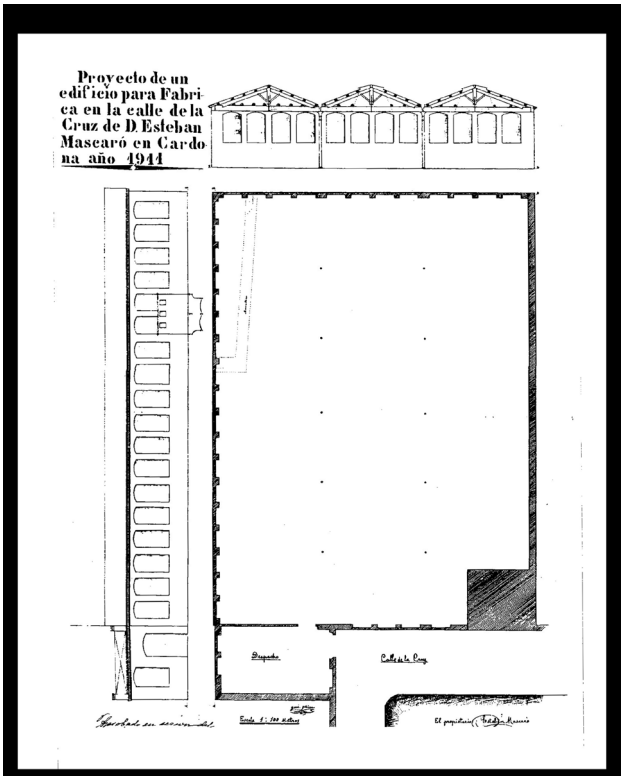

Llinda de la porta de la fàbrica de La Costa (1879) amb l'anagrama de la societat Compte i Viladomat, fundada sota l'impuls del fabricant Josep Viladomat i Gorgas (Berga, 1816 - † Cardona, 1878) i el seu gendre Ramon Compte i Serra (n. a Vic -† Barcelona, 1907). Fill de Josep Viladomat i Rosa Gorgas, titulars d'una fàbrica a Berga de teles semis, meitat llana, meitat cotó, i un dels primers fabricants fabricant d'Espanya que introduí el sistema a coll grill. Cap al 1828, els Viladomat van establir la seva primera fàbrica a Cardona, a la plaça del Convent, amb 7 o 8 telers a mà. Després, en no tenir més lloc, es traslladaren al número 18 del carrer Cambres, a ca l'Estudianta, on arribaren a tenir un 100 telers. Aquesta fàbrica restà activa fins al 1873. També van tenir d'altres obradors a cal Montoy, a cal Semís i a ca la Miqueleta.

Fotografia de les treballadores de Compte i Viladomat a la fàbrica de La Costa (Operarios de la Fábrica del Sr. Compte y Viladomat, Cardona, 1907. José Daura, Manresa, Arxiu Històric de Cardona). Josep Viladomat es va casar amb Calamanda Solanes i Guix, amb la qual va ser pare d'un fill, Cristòfol (Barcelona, 1855 - †1900), i una filla, Maria, casada amb Ramon Compte i Serra. L'any 1876, en Josep i el seu gendre Ramon aconseguiren els molins, fàbriques i turbines de La Costa de Ramon Puig i Molins amb l'objectiu de bastir una nova fàbrica tèxtil vora el Cardener. Josep Viladomat, però, va morir el 1878, poc abans de veure enllestida la nova fàbrica de La Costa. El 1879, aquesta ja era tota una realitat sota la raó social de Compte y Viladomat S.A. amb seu a Barcelona. En morir Josep, la seva participació es va dividir en una quarta part a mans de la seva vídua Calamanda, una altra quarta part a mans de la seva filla Maria, i dues quartes parts a mans del seu fill i hereu, Cristòfol. L'any 1888, la societat Compte i Viladomat s'ampliava amb la nova fàbrica del molí d'en Calvet, molt propera a la de La Costa riu amunt. En morir Cristòfol solter, l'any 1900, va heretar a favor de la seva germana Maria les seves dues quartes parts, endemés de la quarta part de la seva mare ja difunta. D'aquesta manera, en començar el segle passat, Ramon i Maria havien esdevingut els únics titulars de la societat i les dues fàbriques de Cardona, La Costa i El Calvet. Ambdós van ser pares de Josep Compte i Viladomat (Cardona, 1883-† Barcelona, 1952), que havia nascut al casal de l'Arenal, i que l'any 1910 va heretar la societat, un cop morts els seus pares.